

ФУНДАМЕНТАЛ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF FUNDAMENTAL STUDIES

FAYZULLAEV Temurbek Ulug'bek o'g'li

Namangan davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14069524>

MAMLAKAT MINTAQALARIDA KAMBAG'ALLIK DARAJASIGA TA'SIR KORSATIVCHI OMILLAR

ANNOTATSIYA

Ayni paytda, mamlakatimiz oldidida turgan eng muhim masalalar sifatida insonning farovon hayot kechirish, turmush darajasining yuqori bo'lishi, yashash va mehnat qilish uchun qulay shart sharoitlar yaratish kabilar keltiriladi. Shu ma'noda, kambag'allikni qisqartirishga oid davlat siyosatini tubdan yangilash chora-tadbirlari borasida bir qator qonun hujjatlari qabul qilindi hamda kambag'allikni qisqartirish bo'yicha yangi yo'nalishlar shakllantirildi.

Maqolada respublikamiz hududlarida kambag'allikni shakllantiruvchi omillar, ularning hududlardagi kambag'allik darajasi hamda ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlantirish, depressiv mintaq, kambag'allik, iqtisodiy ko'rsatkichlar, indikatorlar tizimini, hududiy siyosat, hududiy rivojlanish, yalpi ichki mahsulot, yalpi hududiy mahsulot, ishsizlik.

К УРОВНЮ БЕДНОСТИ В РЕГИОНАХ СТРАНЫ ВЛИЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ

АННОТАЦИЯ

В настоящее время наиболее важными вопросами, стоящими перед нашей страной, являются обеспечение комфортной жизни человека, высокий уровень жизни, создание благоприятных условий для жизни и труда. В этом смысле принят ряд законодательных актов о мерах по коренному обновлению государственной политики по сокращению бедности и сформированы новые направления по сокращению бедности.

В статье проанализированы факторы, формирующие бедность в регионах нашей республики, их влияние на уровень бедности в регионах и социально-экономическое развитие.

Ключевые слова: устойчивое развитие, депрессивный регион, бедность, экономические показатели, система показателей, территориальная политика, территориальное развитие, ВВП, ВВП, безработица.

TO THE LEVEL OF POVERTY IN THE REGIONS OF THE COUNTRY INFLUENCE CAPACITIVE FACTORS

ANNOTATION

Currently, the most important issues facing our country are ensuring a comfortable human life, a high standard of living, and creating favorable conditions for life and work. In this sense, a number of legislative acts have been adopted on measures to radically update the state policy on poverty reduction and new directions for poverty reduction have been formed.

The article analyzes the factors that shape poverty in the regions of our republic, their impact on the level of poverty in the regions and socio-economic development.

Keywords: sustainable development, depressed region, poverty, economic indicators, indicator system, territorial policy, territorial development, GDP, GDP, unemployment.

Kirish

Hududiy rivojlanishning farqlanishi bozor munosabatlari rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti hozirgi holatining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Shu bilan birga, hududiy nomutanosibliklarni chuqurlashuvi mamlakat iqtisodiy makonining yaxlitligiga jiddiy xatar va muammolarni keltirib chiqaradi. Bu eng avvalo mamlakat mintaqalarida aholi turmush farovonligini va turmush sifati o'rtasidagi yuqori darajadagi tafovutlarning yuzaga kelishi, mahalliy budjetlar daromadlarning kamayib borishi, yangi ish o'rinlarini yaratish bilan bo'g'liq muammolarning kuchayib borishi kabi salbiy oqibatlarida namoyon bo'ladi.

Shuning uchun mintaqalararo nomutanosibliklarning qisqarishi nafaqat davlat va hududiy boshqaruv organlari, balki ularni ob'ektiv baholash va ularni kamaytirish bo'yicha asosli tavsiyalar ishlab chiqish doimo iqtisodchi olimlarning diqqat markazidagi masalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Zamonaviy global tendentsiyalar shuni ko'rsatadiki, ko'p sonli ko'rsatkichlar bilan uslubiy vositalardan foydalanish mintaqalar rivojlanishidagi nomutanosibliklarni real baholashni ta'minlay olmaydi. Bu borada ishlab chiqilgan maqsadli mintaqaviy dasturlarning afzalligi ularni institutsional qo'llab-quvvatlashida namoyon bo'ladi. Bu samarali va samarali nazorat vositasi bo'lib, ularni tegishli bo'lishidan qat'i nazar, majburiy qiladi, amalga oshirish jarayonida o'z vazifalarini lozim darajada bajarmaganligi uchun barcha darajadagi ijrochilar uchun javobgarlikni belgilaydi. Iqtisodiy o'zgarishlarni amalga oshirish boshlanishi bilan Xitoy mintaqalari iqtisodiyotining rivojlanish darajasidagi nomutanosibliklar kuchayib, mintaqaviy nomutanosibliklarning chuqurlashishiga olib keldi. Ekspertga yo'naltirilgan o'sish davrida Xitoy iqtisodiyotining fazoviy tuzilishini farqlashning tashqi omillari ta'siri ham oshdi.

Xitoy davlat statistika qo'mitasi tomonidan hisoblab chiqilgan aholining rivojlanishi va turmush darajasining jamlanma indeksi mamlakatning hududiy-ma'muriy birliklari rivojlanishini har tomonlama monitoring qilish imkonini berdi. U inson potentsiali indeksini va boshqa bir qator indikatorlarni hisoblash metodologiyasiga asoslanadi va umuman davlat va uning alohida mintaqalarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tavsiflovchi 42 ko'rsatkichni o'z ichiga oladi. Barcha ko'rsatkichlar o'ziga xos vaznga ega va 5 guruhga bo'linadi, ularga muvofiq iqtisodiy rivojlanish indeksleri, aholi turmush darajasining o'sishi, ijtimoiy va innovatsion sohalar, ekologik tizimning holati aniqlanadi [1, 2, 3].

Xulosa indeksi ko'rsatkichlar guruhidagi differentsiatsiyalar alohida iqtisodiy mezonlarga qaraganda kamroq aniqlanganligini ko'rsatadi. Xitoy mintaqalarini yanada rivojlantirish vektori yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish va ichki talabni rag'batlantirish orqali ichki hududlarning jadal o'sishi va innovatsion rivojlanishga e'tiborning ortishi bilan belgilanadi.

Mamlakatda depressiyaning mutlaq ko'rsatkichlari sifatida ishsizlik va mintaqadan migratsiya darajasi, shuningdek tadbirkorlik faoliyati, nisbiy ko'rsatkichlar sifatida esa mintaqalar tarmoqlarining davlat darajasiga nisbatan holati qo'llaniladi.

Buyuk Britaniya mintaqalarida milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning asosi sifatida "o'sish nuqtalarini" aniqlashning ahamiyati oshishi bilan hududiy o'zgarishlarni ta'minlash uchun mintaqaviy rivojlanish agentligining (ARR) roli keskin oshdi va "markaz - mintaqalar" emas, balki "mintaqa - markaz" tamoyili asosida boshqarishga qaratilgan hududiy siyosatning yangi modeli shakllandi. Ushbu yondashuv ma'lum bir mintaqaning o'ziga xos xususiyatlarini ob'ektiv baholashga va unga xos rivojlanish mexanizmlarini aniqlashga imkon beradi. Shunday qilib, ARR Markaziy va mintaqaviy hokimiyat o'rtasidagi bog'lovchi organ, shuningdek, markaz tomonidan hududni rivojlantirish uchun ajratilgan moliyaviy resurslarni boshqaruvchi vazifasini bajaradi.

Hududiy siyosatni amalga oshirishda ham nisbiy (aholi jon boshiga YAHM), ham dipressiv tarmoq tuzilishi yoki ijtimoiy-iqtisodiy muammolari bo‘lgan hududlarni tavsiflovchi mutlaq ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi. Shunga asosanib, Evropa Ittifoqining depressiv mintaqalardagi siyosatida quyidagi ustuvorliklar ko‘rsatilgan:

- aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarish Yevropa ittifoqi o‘rtacha darajasining 75% dan past bo‘lgan hududlarni tarkibiy qayta qurish va rivojlantirish. Ushbu mintaqalar ro‘yxati har 5 yilda bir marta ko‘rib chiqiladi;

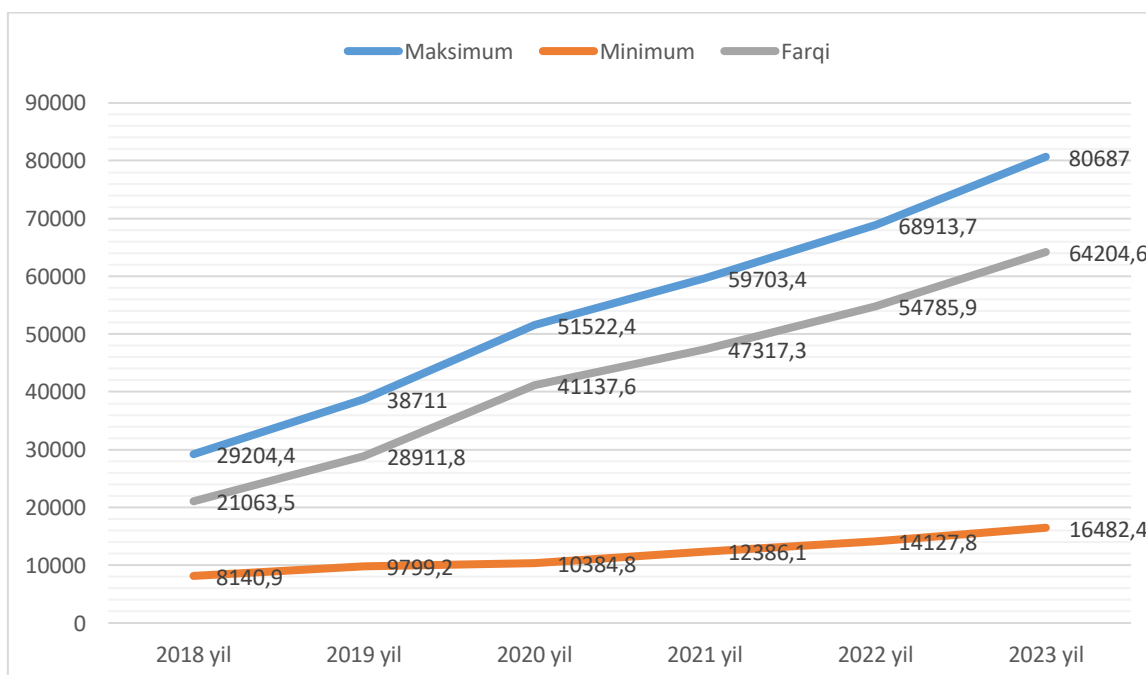
- so‘nggi yillarda ishsizlarning o‘rtacha ulushi Evropa Ittifoqi bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichdan yuqori bo‘lgan, bandligi past va sanoat ishlab chiqarishi kamayib borayotgan hududlarni modernizatsiya qilish va rivojlantirish;

- uzoq muddatli ishsizlikni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish, uning ko‘rsatkichi 12 oydan ortiq ish qidirayotgan 25 yoshdan oshganlar soni;

- 25 yoshgacha bo‘lgan yoshlarni ish bilan ta‘minlashga ko‘maklashish;

- qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilish va rivojlantirish maqsadida agrar siyosatni takomillashtirish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi past bo‘lgan qishloq joylarda agrosanoat ishlab chiqarishini rag‘batlantirish.

Hozirgi kunning dolzarb masalalaridan kam ta‘minlanganlik darajasini qisqartirish, sog‘lik va farovonlik, sifatli ta‘lim, tengsizlikni qisqartirish va boshqa maqsadlar bo‘yicha tadqiqotlar olib borish muhim hisoblanadi. Indikatorlar tizimini ishlab chiqish jarayonida mutloq va nisbiy miqdorlar, o‘rtacha miqdorlar, iqtisodiy indekslar kabi usullaridan keng foydalaniladi. Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi, samaradorligini o‘sishi va iqtisodiy tengsizlikni yo‘qotish barqaror rivojlanishning maqsadi sifatida bo‘lishi lozim. Hududda rivojlanish potentsialini belgilaydigan resurs bazasining mavjudligi va bir vaqtning o‘zida iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash, ijtimoiy rivojlanish va atrof-muhitni saqlash hududlarni barqaror rivojlantirish asosi hisoblanadi. Barqaror rivojlanishni qisqacha qilib kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon etkazmasdan hozirgi zamon talablariga javob beradigan rivojlanish deb aytsak mumkin. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari, shuningdek, mualliflik tahlili shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda O‘zbekiston viloyatlarining aholi jon boshiga YAHM ko‘rsatkichi bo‘yicha farqlanishi ortdi (1-rasm).

1-rasm. 2018-2023 yillarda O‘zbekiston hududlarida aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot ko‘rsatkichlari disproportsiyasi (ming so‘mda)

Agar 2018 yilda uning maksimal va minimal qiymatlari o'rtasidagi nisbat 3,5 bo'lsa, 2023 yilda salkam 5 barabarga yaqin bo'ldi.

2022-yilda viloyatlar orasida respublika yalpi ichki mahsulotining shakllanishiga Toshkent shahri, Toshkent, Navoiy va Samarqand viloyatlari eng katta hissa qo'shgan (41,6%). Bundan tashqari, so'nggi besh yil ichida Navoiy viloyatining ulushi 4,7 foizdan 7,5 foizga oshdi, bu esa mintaqaviy rivojlanish reytingida Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarini chetlab o'tishga imkon berdi. Namangan viloyatida O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti tarkibidagi ulushning o'sishi ham barqaror sur'atlar bilan tavsiflanadi. Shuningdek, Samarqand (-0,7%), Surxondaryo (-0,5%), Andijon (-0,4%) va Farg'ona (-0,2%) viloyatlarida mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushning barqaror pasayishini qayd etish lozim (jadval.1).

Toshkent va Navoiy viloyatlarining O'zbekiston iqtisodiyotidagi yetakchi roli ajablanarli emas, ularning hududida eng yirik budjet tashkil etuvchi korxonalar va NKMK va AGMK soliq to'lovchilari joylashgan bo'lib, ularning faoliyatiga respublika hukumati katta e'tibor qaratmoqda.

1-jadval

2018-2023 yillarda YaIMni shakllantirishda mamlakat hududlarinig orni (foizlarda)

Hududlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Qoraqalpog'iston Respublikasi	3,96	3,93	3,82	3,62	3,57	3,31
Andijon viloyati	6,44	6,40	6,38	5,96	6,33	6,40
Buxoro viloyati	5,25	5,36	5,29	5,25	5,20	5,04
Jizzax viloyati	2,99	3,03	3,03	3,12	3,05	3,11
Qashqadaryo viloyati	6,46	6,31	6,11	6,02	5,79	5,74
Navoiy viloyati	5,06	6,43	7,75	7,45	7,23	7,21
Namangan viloyati	4,69	4,77	4,90	4,91	4,87	4,82
Samarqand viloyati	7,67	7,33	7,12	7,22	6,93	7,05
Surxondaryo viloyati	4,48	4,28	4,13	4,09	3,94	3,93
Sirdaryo viloyati	2,03	2,29	2,14	2,06	2,02	2,01
Toshkent viloyati	9,35	10,26	10,58	11,13	10,37	9,97
Farg'ona viloyati	6,72	6,41	6,50	6,80	6,58	6,52
Xorazm viloyati	3,75	3,63	3,52	3,62	3,76	3,65
Toshkent shahri	15,34	16,23	16,09	16,99	17,32	17,63

Shunday qilib, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ko'rsatkichlar bo'yicha ular respublika o'rtacha darajasidan mos ravishda oshib ketishadi (2-jadval):

- yalpi mintaqaviy mahsulot-1,26 va 2,6 marta;
- sanoat ishlab chiqarish hajmi 2,03 va 5,23 marta;
- asosiy kapitalga investitsiyalar 1,56 va 2,42 marta.

Shuningdek, yuqori sanoat salohiyatiga, yuqori malakali kadrlarga, tegishli ishlab chiqarish va transport-logistika infratuzilmasiga ega bo'lgan Respublika poytaxti Toshkent shahrining yetakchi mavqeiga shubha bildirmaydi.

Ob'ektiv omillar mamlakatning hududiy rivojlanishidagi nomutanosiblikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ya'ni: makroiqtisodiy vaziyat va kapital bozoridagi investitsiyalar hajmining pasayishi, ijtimoiy sohaning yuqori kapital intensivligi. Davlat cheklangan byudjet mablag'larini iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga investitsiya qiladi, bu esa davlat byudjeti taqchilligini kamaytirish, tashqi savdo aylanmasining o'sishi va uning salbiy balansini kamaytirish, davlat qarzini kamaytirish uchun cheklangan vaqt ichida maksimal samaraga erishishga imkon beradi.

Faqatgina ushbu muammolarni hal qilish respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi hududiy o'zgarishlarni ta'minlaydi.

2-jadval.

2022-yil uchun O'zbekiston viloyatlari bo'yicha iqtisodiyot rivojlanishining o'ziga xos ko'rsatkichlarining respublika o'rtacha ko'rsatkichlariga nisbati.

Hududlar	Aholi jon boshiga YAHM	Aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi	Aholi jon boshiga asosiy kapitalga investitsiyalar mintaqa / O'zR	Ekspor t / import	Aholi jon boshiga Real yalpi daromad mintaqa	1000 kishiga kichik biznesning amaldagi subyektlari
Qoraqalpog'iston Respublikasi	0,61	0,59	0,68	1,48	0,74	0,84
Andijon	0,67	1,06	0,59	0,41	0,88	0,83
Buxoro	0,92	0,88	1,40	0,34	1,20	1,06
Jizzah	0,75	0,49	0,97	0,41	0,86	1,20
Qashqadaryo	0,58	0,43	0,62	1,24	0,83	0,87
Navoiy	2,56	5,19	2,45	0,92	1,54	1,38
Namangan	0,56	0,40	0,64	0,84	0,78	0,74
Samarqand	0,61	0,46	0,71	0,38	0,88	0,84
Sirdaryo	0,51	0,17	0,55	1,57	0,82	0,70
Surhondaryo	0,82	0,88	1,87	0,67	0,85	1,28
Toshkent	1,26	2,03	1,56	0,58	1,02	1,10
Farg'ona	0,57	0,50	0,52	0,67	0,76	0,86
Xorazm	0,66	0,61	0,60	0,45	1,10	0,88
Toshkent	2,04	2,38	2,58	0,31	2,10	2,00

Davlat doimiy ravishda mintaqaviy rivojlanishni institutsional ta'minlashga alohida e'tibor beradi. 2017-2022 yillarda respublikada hududlarni ularning resurs salohiyati, infratuzilma va innovatsion ta'minotini o'zlashtirish asosida kompleks rivojlantirishga qaratilgan 30 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Sirdaryo va Xorazm viloyatlari kabi tushkunlikka tushgan hududlarga alohida e'tibor qaratildi, ularning har birining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 4 foizdan kam edi.

Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan 33 ta rivojlanish strategiyasining maqsadi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning past darajasi bilan ajralib turadigan shahar va tumanlarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish asosida "mintaqalarning muvozanatli rivojlanishini ta'minlash bilan mintaqaviy iqtisodiyot hajmini 1,4-1,6 baravar oshirish" ni nazarda tutadi.

Prezidentning Farmoniga binoan, hududiy rivojlanish darajasini tenglashtirish uchun tadbirkorlarga soliq stavkalari, shuningdek subsidiyalar, kreditlar va kompensatsiyalar ajratiladi. Tadbirkorlik subyektlariga soliq imtiyozlari va subsidiyalarni qo'llashning yangi tartibi, shuningdek ularni qo'llab-quvvatlashning boshqa chora-tadbirlari amalga oshiriladi.

Xulosa

Iqtisodiy o'sish omillarining diagnostikasi O'zbekistonning depresiv mintaqalarining rivojlanish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan quyidagi asosiy muammolarni aniqlashga imkon berdi:

- 1996-2016 yillardagi mintaqaviy sanoat va investitsiya siyosati raqobatbardosh ustunlikka ega bo'lgan sohalarga emas, balki kapital va energiya talab qiladigan og'ir sanoatni rivojlantirishga qaratilgan edi (davlat subsidiyalarisiz jahon narxlarida). Bu zarur ish o'rinlarining yaratilishiga, aholi daromadlari darajasiga va mamlakat tashqi savdo aylanmasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi;

- mehnat bozorida iqtisodiy faol aholining past harakatchanligi, uning malakasi va texnik mahorat darajasi pastligi, mehnat unumdorligini oshirishga rag'batlarning yo'qligi, yoshlar va ayollar o'rtasida yuqori ishsizlik, mehnatga layoqatli yoshdagi iqtisodiy faol bo'lmagan aholining salmoqli ulushi tashqi migratsiyaning pasayishi va o'sishiga yordam berdi;

- davlat korxonalariga imtiyozli stavkalar bo'yicha keng ko'lamlı maqsadli kredit berish natijasida kredit bozorining rivojlanmaganligi tadbirkorlik faoliyatini pasaytiradi. Bu, ayniqsa Surxondaryo va Namangan viloyatlarida kichik tadbirkorlik sub'ektlarining past darajasiga olib keladi.

Xorijiy tajriba va mahalliy amaliyotni umumlashtirish O'zbekiston mintaqalarining rivojlanish darajasidagi nomutanosibliklarni kamaytirish dasturlarini amalga oshirishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan quyidagi ustuvor yo'nalishlarni ajratib ko'rsatishga imkon berdi:

- iqtisodiyotning yangi tarmoqlarida ayrim hududlarning mavjud raqobatbardosh ustunliklarini aniqlash va hisobga olish;

- asosan xomashyo yo'nalishi bo'lgan hududlarda (Jizzax, Sirdaryo, Surxondaryo va Xorazm viloyatlari) yuqori qo'shilgan qiymatli texnologik ishlab chiqarishlarni o'zlashtirish;

- ishchi kuchi talabi va taklifiga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olgan holda, ayniqsa, aholining zaif qatlamlari uchun inklyuziv bo'lgan, yuqori mehnat unumdorligi va ish haqi bilan etarli darajada yuqori malakali ish o'rinlarini yaratish;

-bandlik va aholi daromadlarining o'sishini ta'minlaydigan davlat-xususiy sheriklik mexanizmi asosida davlat va hududiy dasturlarni amalga oshirish.

Ishlab chiqarishni doimiy ravishda texnologik va texnik yangilash, shuningdek, mintaqalar iqtisodiyotining o'sish zaxiralarini amalga oshirish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, sanoatni modernizatsiya qilish va diversifikatsiya qilish mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi mavjud nomutanosibliklarni kamaytiradi va barqaror o'sish va turmush darajasini oshirish maqsadlariga erishishni ta'minlaydi.

IQTIBOSLAR. СНОСКИ. REFERENCES.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йилнинг 8 октябрдаги Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-5847-сонли Фармойиши

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 78-сессиясидаги нутқи, 20.09.2023 йил, <https://president.uz/uz/lists/view/6677>

3. Аимбетов Н.К., Курёзов Д.И. Сокращение диспропорций развития регионов Узбекистана на основе оценки факторов экономического роста // Экономика Центральной Азии. – 2023. – Том 7. – № 3. – С. 191-206. – doi: 10.18334/asia.7.3.119573

4. Асадов Х.С. Современные тенденции экономического развития регионов Узбекистана // Экономика. – 2020. – № 3. – с. 251–262. – doi: 10.18334/asia.4.3.110805.

5. Мамадалиева Э.Р. Диагностика уровня социально-экономического развития регионов Узбекистана // Россия: тенденции и перспективы развития: Ежегодник: материалы XX Национальной научной конференции с международным участием. Том Выпуск 16. Часть 1. Москва, 2021. – с. 1028–1031.

6. Мирзиёева С.Ш. Совершенствование методологии разработки и реализации региональных социально-экономических стратегий (на материалах Республики Узбекистан. / Автореф. дисс. кан. экон. наук. – М., 2021. – 26 с

7. Sirojiddinov K. I., Zaidov I. I. AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 707-713.